

TALABALAR O'QISHINI SAMARALI OSHIRISH UCHUN O'QITUVCHI SAVOLLARINI TO'G'RI VA MAQBUL TARZDA TASHKIL ETISH USULLARI

Xodjayeva Gulchehra Suratbekovna

Toshkent davlat agrar universiteti, "Xorijiy tillar" kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya; *Mazkur ilmiy maqolada talabalarning o'quv faoliyatini faollashtirish, mustaqil va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda o'qituvchi savollarining o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda savol berish texnologiyalarining nazariy asoslari, ularning pedagogik samaradorligi hamda o'qitish jarayonida qo'llash usullari o'zbek va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari asosida yoritiladi. Savollarni to'g'ri tashkil etish ta'lim sifati va natijadorligini oshirishning muhim omili sifatida asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *savol berish texnologiyasi, interaktiv ta'lim, mantiqiy fikrlash, Bloom taksonomiyasi, pedagogik muloqot.*

Annotation: *This scientific article analyzes the role of teacher questions in activating students' learning activities and developing their independent and logical thinking. The study highlights the theoretical foundations of questioning techniques, their pedagogical effectiveness, and methods of application in the teaching process based on the scientific views of both Uzbek and foreign scholars. Proper organization of questions is substantiated as an important factor in improving the quality and effectiveness of education.*

Keywords: *questioning techniques, interactive learning, logical thinking, Bloom's taxonomy, pedagogical communication.*

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi samarali muloqot muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu muloqotning eng asosiy vositalaridan biri — o'qituvchining savollaridir. To'g'ri tuzilgan va maqsadga yo'naltirilgan savollar talabalarning bilish faolligini oshiradi, ularni chuqur fikrlashga, tahlil qilishga va xulosalar chiqarishga undaydi. Pedagogika nazariyasida savol berish usullari alohida didaktik vosita sifatida e'tirof etilgan.

Savol berishning nazariy-pedagogik asoslari — bu o'qituvchi tomonidan beriladigan savollarning ta'lim nazariyalari, didaktik tamoyillar va psixologik qonuniyatlarga tayangan holda tashkil etilishidir. Ular savolning mazmuni, shakli, darajasi va maqsadini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

1. Didaktik asoslar

Savol berish ta'limning asosiy didaktik tamoyillariga tayangan bo'lishi kerak:

- Onglilik va faollik – savol talabaning faol fikrlashini rag'batlantiradi;
- Izchillik va tizimlilik – savollar oddiydan murakkabga qarab beriladi;
- Nazariya va amaliyot birligi – savollar bilimni amalda qo'llashga undaydi.

2. Kognitiv (bilish) nazariyalari asoslari

Amerikalik pedagog B. Bloom tomonidan ishlab chiqilgan Bloom taksonomiyasi savollarni kognitiv darajalar asosida tuzish imkonini beradi. Ushbu taksonomiyaga ko'ra

savollar bilimni eslab qolish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, sintez va baholash bosqichlarini qamrab oladi. Bloom (1956) ta'kidlaganidek, yuqori darajali savollar talabalarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi.

Bloom taksonomiyasiga ko'ra savollar bilim darajalariga mos tuziladi:

- eslab qolish,
- tushunish,
- qo'llash,
- tahlil,
- sintez,
- baholash.
- Yuqori darajali savollar talabani **tanqidiy va ijodiy fikrlashini** rivojlantiradi.

3. Psixologik asoslar

L. S. Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasiga ko'ra, o'qituvchi savollari talabani mavjud bilimlari bilan yangi bilimlar o'rtasida ko'priq vazifasini bajaradi. O'qituvchi tomonidan berilgan yo'naltiruvchi savollar talabani mustaqil bilim olishiga xizmat qiladi.

L. S. Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasiga ko'ra:

- savollar talabani hozirgi bilim darajasidan biroz yuqori bo'lishi kerak;
- Savollar talabani diqqat, xotira va tafakkurini faollashtiradi.

4. Muammoli ta'lim nazariyasi

J. Dewey nazariyasiga ko'ra:

- muammoli savollar bilimni tayyor holda emas, balki muammo yechish jarayonida egallashga olib keladi;
- Bunday savollar mustaqil izlanishni kuchaytiradi.

5. Pedagogik muloqot nazariyasi

- Savol — o'qituvchi va talaba o'rtasidagi asosiy muloqot vositasi;
- Ochiq savollar fikr almashinuvini kengaytiradi, yopiq savollar esa bilimni tekshiradi.

Xullas, savol berishning nazariy-pedagogik asoslari — bu savollarni didaktik, psixologik va kognitiv nazariyalarga tayangan holda tuzish orqali talabani bilim olish faolligi va tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiluvchi ilmiy asoslar majmuasidir.

Savollarni to'g'ri va maqbul tashkil etish usullari

Savollarni to'g'ri va maqbul tashkil etish usullari — bu o'qituvchi tomonidan beriladigan savollarni ta'lim maqsadi, talabani bilim darajasi va pedagogik vaziyatga mos holda rejalashtirish, tuzish va qo'llash yo'llaridir.

Ushbu usullar dars samaradorligini oshirishga xizmat qiladi:

1. **Ochiq savollar berish** – talabalarni erkin fikr bildirishga undaydi (N. Mercer).
2. **Muammoli savollar** – muayyan muammoni hal qilish orqali bilimni chuqurlashtiradi (J. Dewey).
3. **Ketma-ketlikka asoslangan savollar** – oddiydan murakkabga tamoyili asosida tuziladi.

4. **Reflektiv savollar** – talabaning o'z fikrini baholashiga yordam beradi.

5. **Interaktiv savollar** – guruhli muhokama va bahs-munozaraga yo'naltirilgan bo'ladi.

O'zbek olimi N. Saidahmedov interaktiv ta'lim metodlari doirasida savol-javob usulini talabaning shaxsiy faolligini oshiruvchi muhim omil sifatida ko'rsatadi. Shuningdek, R. H. Jo'rayev ta'lim jarayonida savollarning didaktik vazifasini alohida ta'kidlaydi.

Savollarni to'g'ri va maqbul tashkil etishda Ilmiy-uslubiy jihatdan asoslangan asosiy usullar:

1. Maqsadga yo'naltirilgan savollar berish

Har bir savol aniq didaktik maqsadga ega bo'lishi kerak:

- bilimni aniqlash;
- tushunishni tekshirish;
- fikrlashni rivojlantirish;
- baholash va xulosa chiqarish.

2. Osondan murakkabga tamoyili asosida savollar tuzish

Savollar:

- avval oddiy (reproduktiv),
- so'ng murakkab (produktive va ijodiy) tarzda beriladi.

Bu usul talabaning ishonchini oshiradi va mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi.

3. Ochiq va yopiq savollarni muvozanatli qo'llash

- **Yopiq savollar** – qisqa, aniq javob talab qiladi (bilimni tekshiradi);
- **Ochiq savollar** – keng fikr yuritishga undaydi (tahlil va bahsni rivojlantiradi).

4. Muammoli savollardan foydalanish

Muammoli savollar:

- talabaning mustaqil fikrlashini faollashtiradi;
- bilimni izlanish orqali egallashga yordam beradi.

Masalan: "Agar ushbu qonun amal qilmasa, qanday oqibatlar yuzaga keladi?"

5. Reflektiv savollar berish

Reflektiv savollar talabaning:

- o'z fikrini baholashiga;
- bilimdagi bo'shliqlarni anglashiga yordam beradi.

Masalan: "Bugungi mavzudan nimani eng muhim deb hisoblaysiz?"

6. Talabalarining bilim darajasiga moslashtirish

Savollar:

- individual imkoniyatlar;
- tayyorgarlik darajasi;
- psixologik holat hisobga olingan holda beriladi.

Bu usul inklyuziv va adolatli ta'limni ta'minlaydi.

7. Vaqtni to'g'ri belgilash (kutish vaqti)

Savoldan so'ng:

- kamida 3–5 soniya kutish;

- talabaning o'ylab javob berishiga imkon yaratish muhim.

8. Bahs-munozaraga yo'naltirilgan savollar

Bunday savollar:

- muloqot madaniyatini rivojlantiradi;
- tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi. Masalan: "Siz bu fikrga qo'shilasizmi? Nima uchun?"

Demak, savollarni to'g'ri va maqbul tashkil etish usullari — bu savollarni maqsadga muvofiq, mantiqiy ketma-ketlikda, talabaning kognitiv va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda berish orqali ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan pedagogik usullar tizimidir.

Savollarning ta'lim samaradorligiga ta'siri

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maqsadli va puxta rejalashtirilgan savollar talabalar bilimini mustahkamlaydi, darsda faol ishtirokni ta'minlaydi va o'zlashtirish darajasini oshiradi. Black va Wiliam (1998) formatif baholashda savollarning o'rni beqiyos ekanini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

Savollarning ta'lim samaradorligiga ta'siri — bu savollar yordamida o'quv jarayonining sifatini, talabalar bilimini, mantiqiy fikrlashini va darsda faol ishtirokini oshirish jarayonini tushuntiradi. Ya'ni, savollar nafaqat bilimni tekshiradi, balki ta'limning samaradorligini kuchaytiradigan vosita sifatida xizmat qiladi.

Asosiy jihatlari:

1. Bilim va tushunishni mustahkamlash

- Savollar talabaning yangi olingan bilimlarni mustahkamlashiga yordam beradi;
- Bilimni faqat eslab qolish emas, balki **tushunish va qo'llash** darajasini oshiradi.

2. Fikrlash va tahlil qilishni rivojlantirish

- Yuqori darajali savollar talabaning **tanqidiy va mantiqiy fikrlashini** rag'batlantiradi;
- Talabani **muammo yechish va qaror qabul qilish** jarayoniga jalb qiladi.

3. Darsda faol ishtirokni oshirish

- Ochiq savollar va interaktiv savol-javoblar talabani **muloqotga va guruhli muhokamaga** jalb qiladi;
- Talabaning **faol o'rganishini** rag'batlantiradi.

4. Mustaqil o'rganishni rag'batlantirish

- Muammoli savollar va reflektiv savollar talabaning **mustaqil izlanishini** kuchaytiradi;
- O'quv jarayonida **shaxsiy fikr va qarashlarini** shakllantirishga yordam beradi.

5. Baholash va xulosalar chiqarish

- Savollar orqali o'qituvchi **talabaning bilim darajasini baholashi** mumkin;
- Talaba o'z bilimidagi bo'shliqlarni anglab, **takomillashtirish yo'llarini** ko'radi.

Demak, Savollarning ta'lim samaradorligiga ta'siri — dars sifatini oshirish, talabani faol fikrlashga jalb qilish va mustaqil bilim egallashini rag'batlantirish orqali o'quv jarayonining natijadorligini kuchaytiradigan pedagogik vosita hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchi savollarini to'g'ri va maqbul tarzda tashkil etish talabalarning o'qish samaradorligini oshirishda muhim pedagogik shart hisoblanadi. Savollar nafaqat bilimni tekshirish, balki uni shakllantirish va rivojlantirish vositasi hamdir. Shu bois, har bir o'qituvchi savol berish madaniyatini puxta egallas hi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman, 1956.
2. Vygotsky L. S. Mind in Society. Harvard University Press, 1978.
3. Dewey J. How We Think. Boston: D.C. Heath, 1933.
4. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning. Assessment in Education, 1998.
5. Mercer N. Words and Minds. London: Routledge, 2000.
6. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan, 2003.
7. Jo'rayev R. H. Ta'lim jarayonida interaktiv metodlar. Toshkent: O'qituvchi, 2010.